

Σημειώσεις για τους Ρομ

Τα σύνορα έθεσαν φραγμό στη μετανάστευση τους· τα σύγχρονα κράτη τους επέβαλαν τη νομιμότητα τους· η βιομηχανική ανάπτυξη έσθησε τη μαστοριά και τις τέχνες τους· παντού η κυρίαρχη εθνική κουλτούρα άλωσε τις χιλιόχρονες πολιτισμικές αξίες τους. Διανύουν ίσως τον τελευταίο αιώνα της μοναχικής τους πορείας, αυτοί οι μελαψοί αλλόγλωσσοι νομάδες που απλώθηκαν σε όλη την Ευρώπη, διαδίδοντας μύθους για την προέλευση και τον προορισμό τους· που τότε σαν οργανοπαίκτες, χαλκιάδες, καλαθοπλέκτες, αρκουδιάρηδες, και άλλοτε σαν μάγοι, ζητιάνοι ή αλαφροχέρηδες, ξεχώριζαν από το περίεργο πλήθος των χωρών που περνούσαν. Στη Δύση τους είπαν Tsiganes, Gitans, Zigeuners, Gipsies, Bohemiens, Gitanos· σαν Γύφτους και Κατσιβελους [15, 16] τους γνωρίσαμε στην Ελλάδα. Πρόκειται για τους Ρομ, όπως οι ίδιοι ονομάζονται. Τώρα, που χάνουν την φυλετική τους ταυτότητα σε μία αναγκαστική περιθωριακή ενσωμάτωση, είναι πλέον γνωστά μερικά γεγονότα ικανά να σκιαγραφήσουν την διαδρομή και την Ιστορία τους.

Ι. Είναι πιθανόν ο λαός εκείνος που για άγνωστους λόγους, γύρω στο 900 μ.Χ., προτίμησε την έξοδο από την πατρική γη του Ινδία, σε μια φυγή προς την Περσία, την Αρμενία και το Βυζάντιο, να είχε κάτι από τον τρόπο ζωής των Γκαντουλίγια Λοχάρ, των περιπλανώμενων με τις βοϊδάμαξες σιδεράδων του σημερινού Ρατζαστάν [30γ]. Μπορεί ακόμη να είχε συγγένεια με τους 12000 Τζατ μουσικούς που φτάσανε στην Περσία στα μέσα του 10αι. [308] ή τους ακροβάτες Λορς που γύριζαν στη Συρία και την Αίγυπτο τον 14ο αι. Σίγουρο ωστόσο είναι ότι από τη σφαίρα αυτών των υποθέσεων στις πρώτες ιστορικές μαρτυρίες περνάμε με ένα γεωργιανό κείμενο του 1068 μ.Χ., τον «βίο του Αγίου Γεωργίου του Αθωνίτη». Εδώ πρωτοσυναντάμε τους Adsincani, διαβόητους κακούργους (Maleficiis Famosi), απογόνους του μάγου Σίμωνα, οι οποίοι εντυπωσίασαν το έτος 1059 μ.Χ. τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Μονομάχο, εξολοθρευόντας με φαρμακωμένο κρέας άγρια θηρία που κατέστρεφαν τη θήρα του βασιλικού άλσους. Οι «Αθίγγανοι» ξαναεμφανίζονται σε σχόλιο του Θεόδωρου

Βαλσαμώνα (+1204) σαν σατανικά άτομα ισχυριζόμενα την πρόβλεψη του μέλλοντος: σε επιστολή του Πατριάρχη Αθανασίου Ιου (1289-1293, 1303-1309) ως δάσκαλοι διαβολικών πραγμάτων· σε πραγματεία του Ιωσήφ Βρυέννιου (1340-1431) συσχετιζόμενοι με μάγους, προφήτες και γόητες [29].

Το όνομα της θρησκευτικής αίρεσης των «αθιγγάνων» φαίνεται πως χρησιμοποιήθηκε από τους βυζαντινούς λόγιους αντί του δημώδους –και αγνώστου ετυμολογίας– «Ατζίγγανοι». Με υβριστική σημασία απαντάται το τελευταίο σε δύο σατυρικά ποιήματα του 14ου αι.: «Κορμοφγκάρα, παίγνιον των μωροατζιγγάνων», «αλλ' είσαι ψεματάρισσα, κλέπτρια και τζιγκάνα» («Παιδιόφραστος διήγησις των τετραπόδων ζώων», στίχοι 846, 285)· «ατζίγγανε, μαυρότεχνε, εμέν τα συντυχαίνεις;» («Ο Πουλόλογος», στίχος 127).

Σαν μέλη της φυλής Χαμ παρουσιάζονται στην Κρήτη, σύμφωνα με περιγραφή φραγκισκανού μοναχού προσκυνητή του 1322. Γυρίζουν στο νησί, δίχως να μένου· σε ένα τόπο περισσότερο από τριάντα ημέρες. Ζουν σε μαύρα μικρά χαμηλά και σφινόμακρα αντίσκηνα: τα μέρη που κατασκηνώνουν δεν πλησιάζονται από την βρώμα [25 και 308]. Με το όνομα «Romniti» και εγκαταστημένοι εκτός των τειχών της Μεθώνης αναφέρονται από περιηγητή του 1384. Την ίδια εποχή βρίσκονται στην περιοχή του Ναυπλίου. Οι Βενετσιάνοι τους έχουν παραχωρήσει προνόμια: έχουν δικό τους αρχηγό, τον Johannes Cinganus, κάτοχο του τίτλου Drugarius Acinganorum. Ο συγγραφέας του έργου «Επιδημία Μάζαρι εν Άϊδου», γράφοντας το 1415 «έν Πελονησώ οικεί άναμιζ γένη πολιτευόμενα πάμπολλα», σημειώνει εκτός των αλλόφυλων Ιταλών, Σθλαβίνων, Ιλλυριών και Ιουδαιών, την ύπαρξη των Αιγυπτίων. Οι Αιγύπτιοι της «Επιδημίας», ή Μικροί Αιγύπτιοι, σύμφωνα με τον ταξιδιώτη Harff (1497), προέρχονται από την χώρα του Gyppe, την λεγόμενη Tzingania, σαράντα μίλια μακριά της Μεθώνης [29]. Από το ψευδοεθνικό «Αιγύπτιος» θα προκύψει στο μέλλον το νεοελληνικό «Γύφτος».

Feudum Acinganorum υπάρχει στην Κέρκυρα από το 1381 τουλάχιστον. Διατηρείται μέχρι τον 19ο αι., είναι πλούσιο σε έσοδα και ο βαρόνος του διαθέτει σχεδόν απόλυτη πολιτική και δικαστική εξουσία πάνω στους δουλοπάροικους. Τσιγγάνοι σιδεράδες δουλεύουν στη Ζάκυνθο το 1518, με τον ίδιο τρόπο όπως και στη Μεθώνη [25, 29]. Οι Cinganes της Κύπρου, οι πρόγονοι των νεότερων Κιλίντζιρων, διακρίνονται το 1580 για την χειρομαντία και την νεκρομαντία τους [10, 11].

Για αρκετούς από τους Ρομ, η Ελλάδα θεωρείται κατάλληλος τόπος εγκατάστασης –με την έννοια της εποχιακής μετανάστευσης εντός του συγκεκριμένου χώρου– άλλοι όμως, οι περισσότεροι, διασκορπίζονται στα Βαλκάνια και την υπόλοιπη Ευρώπη. Οι ιστορικές πηγές προδίδουν τη διαδρομή τους:

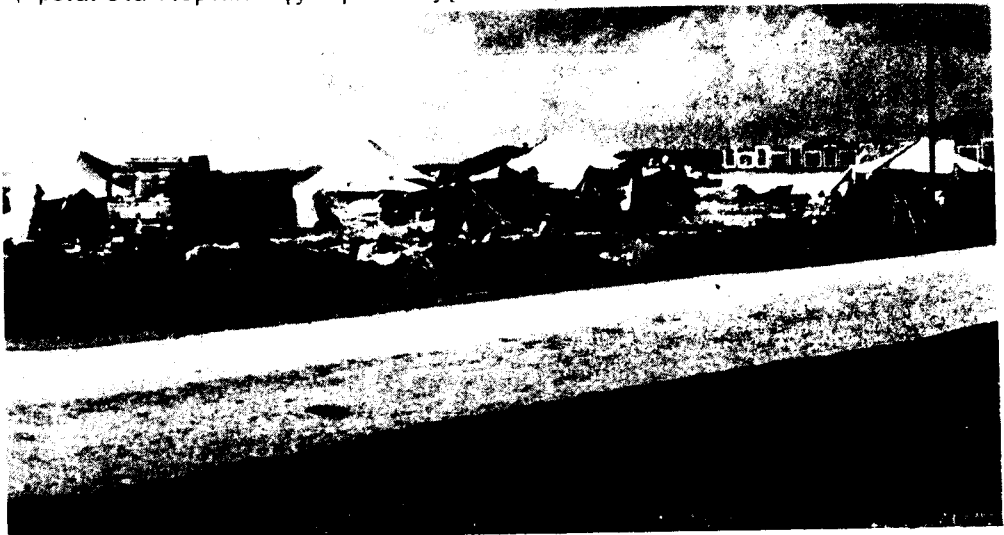
Δύο άτομα της φυλής αιτούνται στη Δημοκρατία της Ραγούζας το 1362 επιστροφή καταθέσεων από έναν τραπεζίτη. Σαράντα οικογένειες δίνονται σκλάβοι το 1370 σε μοναστήρι της Βλαχίας. Στα δικαστικά χρονικά του Ζάγκρεμπ το 1378 και στο θιβλίο θανατικών καταδικών της Βοημίας του 1399 καταγράφονται για παρανομίες. Την προσφορά τροφίμων και χρημάτων χωρικών της Τρανσυλθανίας δέχονται 120 σύντροφοι του Emaus d' Egypte το 1416. Την Ουγγαρία, Γερμανία και Ελβετία διασχίζουν το 1418 εφοδιασμένοι με επιστολές προστασίας του αυτοκράτορα Σιγισμόνδου. Στη Γαλλία, στον Άγιο Λαυρέντιο κοντά στον ποταμό Σάο, ο τοπικός πληθυσμός εντυπωσιάζεται το 1419 με αυτούς τους ανθρώπους «που τρέχουν στους κάμπους σαν τα αγρίμια». Ταραχή προκαλούν στη Μπολόνια το 1422 οι γυναίκες της ομάδας

του δούκα Αντρέα: κυκλοφορούν με πουκαμίσες, ελάχιστα καλυμμένες και χρυσούς κρίκους στα αυτιά. Στις επόμενες περιπλανήσεις τους ο δούκας δείχνει στις αρχές συστατικό γράμμα με τη βούλα του Πάπα Μαρτίνου V. Αν και η επίσκεψη στο Βατικανό μάλλον δεν έγινε ποτέ, το πλαστό έγγραφο έκανε ευκολώτερο το δρόμο τους. Ένας άλλος «ευγενής», ο ντον Τζοάν της Μικρής Αιγύπτου εξασφαλίζει για τους πιστούς του το 1425 διαβατήριο, από τον βασιλιά Αλφόνσο V. Η τσιγγάνικη πορεία συνεχίζεται: Πολωνία (1428), Ρωσία (1501), Σκωτία και Δανία (1505), Σουηδία (1512), Αγγλία (1514), Φιλανδία (1515), Νορβηγία (1544). [26, 25, 29, 308].

II. Ο γύφτικος μύθος της αιγυπτιακής καταγωγής τους, που διέδιδαν σκόπιμα οι «μετανοημένοι ειδωλολάτρες-ευλαβείς χριστιανοί προσκυνητές» του Μεσαίωνα, αμφισβητήθηκε σοβαρά μόνον στα τέλη του 18ου αι. Η τιμή ανήκει στον Ούγγρο Stephan Valyi που υπέθεσε πρώτος την ινδική τους προέλευση. Στην κατεύθυνση αυτή προσανατολίσθηκαν οι εργασίες των γλωσσολόγων Rudiger, Grellmann, Bryant, Pott κ.ά. δίνοντας οριστική απάντηση στο πρόβλημα της κοιτίδας [24, 28].

Η ρομάνι τσιμπ, η γλώσσα των Ρομ, άσχετη εντελώς με την αραβική και επομένως την «μητέρα» Αίγυπτο [πρβλ. 12, 13] είναι θυγατρική της σανσκριτικής και συγγενής των νεοϊνδικών χιντί και παντζάμπι [22, 23]. Υπάρχουν σε αυτή λέξεις με ιρανική, αρμενική, ελληνική, σλάβικη, ρουμάνικη, ούγγρικη, γερμανική ρίζα: ο αριθμός των δάνειων λέξεων είναι ανάλογος με το χρόνο παραμονής τους στις διάφορες χώρες. Με βάση την κοινή ρομάνι δημιουργήθηκαν στη συνέχεια τουλάχιστον οκτώ διάλεκτοι, ορισμένες των οποίων έχουν ερευνηθεί εκτενώς [25, 30ς].

Τα τουρκογύφτικα των οικισμών Εϊθάν-Σεράι και Σουλού-Κουλέ της Κωνσταντινούπολης μελετήθηκαν το 1857-1870 από τον έλληνα ιατρό Αλ. Πασπάτη [14, 27]. Δύο μεικτές συνθηματικές ελληνογύφτικες διαλέκτους εξετάζουν τρία κείμενα: Αυτά των Χρ. Σούλη (1929) και Αν. Ευθυμίου (1954), παρουσιάζουν το μικρό γλωσσάριο των ρόμκα της Ηπείρου, ενώ ένα του Μαν. Τριανταφυλλίδη (1923), ακροθιγώς αναφέρεται στα ντόρτικα της Ευρυτανίας [18, 7, 19].

III. Είναι η παράδοση της φυλής που διατήρησε το νομαδισμό ή τα επαγγέλματα που ασκούσαν επέβησαν τον πλάνητα θίο; Τα απομονωμένα μεταξύ τους χωριά και οι αγροτικοί οικισμοί της προβιομηχανικής κοινωνίας με την κλειστή οικονομία τους, περιοδικά χρειάζονταν τις υπηρεσίες τεχνιτών που αδυνατούσαν μονίμως να συντηρήσουν. Έτσι σαν περαστικοί σιδεράδες, γανωτζήδες, καρεκλάδες, παλιατζήδες, πραματευτάδες, έμποροι χαλιών και αλόγων, σαν εποχιακοί εργάτες σε αγροτικές εργασίες, κι ακόμα σαν εξορκιστές-πνευματιστές, παρασκευαστές μαγικών φίλτρων και φυλαχτών ή μουσικοί στα πανηγύρια, έκαναν τη σύντομη παρουσία τους επιθυμητή. Από την άλλη, η ροπή τους στη ζητιανιά και στις μικροκλοπές –έργο κυρίας των γυναικόπαιδων– συντηρούσε την επιφυλακτικότητα των ιθαγενών χωρικών, που πολλές φορές γινόταν απροκάλυπτη εχθρότητα απέναντι στους αλλόκοτους ξένους. [30δ, 30ε, 3]. Η καθημερινή ζωή των γύφτων, η συναλλαγή και η επαφή τους με τους πάσης φύσεως αλλόφυλους (τους «γκατζέ» ή «μπελαμέ»), αναπαρήγε τις πατρικές τέχνες και τους ξανάδενε με τις παραδόσεις τους.

Βέβαια ήταν η φαινομενική ελευθεριότητα της εξωτικά ντυμένης γύφτισσας, η κοινοβιακή ζωή του τσαντιριού, η επιφανειακή αποδοχή των τοπικών θρησκευτικών δοξασιών, η εμμονή σε παγανιστικές λατρείες και μαγγανείες, η υπέρμετρη πονηριά, η απειθαρχία στους ισχυρούς, και άλλα πολλά τα οποία μεγάλωναν το χάσμα των δύο πλευρών [30ι, 3].

Στο τέλος, τα όρια συνύπαρξης και ανοχής στένεψαν επικίνδυνα για τον ασθενέστερο της αναγκαστικής γειτονίας. Η σύγχρονη οικονομία κατέστρεψε τον χειροτεχνισμό, ο πολιτισμός της βιομηχανικής κοινωνίας απέρριψε την κουλτούρα της άμαξας και του αντίσκηνου, το εθνικό ευρωπαϊκό κράτος υποχρέωσε τους Τσιγγάνους σε άρνηση του εθιμικού τους δίκαιου. Η σύσταση πρόσφατα του Ρομάνο Κογκρέσο και της συνεργαζόμενης με την Ουνέσκο Εταιρείας Αθιγγανικών Σπουδών, μοιάζει να είναι η ύστατη προσπάθεια λίγων διανοούμενων για τη διάσωση της τσιγγανότητας, σε ένα κόσμο που αδιαφορεί για τα προβλήματα των μειονοτήτων.

Στη βαλκανική, οι μετακινήσεις τους περιορίστηκαν μετά τους πολέμους του 1912-13 και την διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Με την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών, εντός των ελληνικών συνόρων παρέμειναν ή ήλθαν εκ Μικρασίας όσοι αληθώς ή ψευδώς δήλωσαν ότι ήταν ορθόδοξοι χριστιανοί [2, 4, 9, 17]. Ομάδες και φάρες με διακριτικά ονόματα όπως Τουρκόγυφτοι, Καλαθόγυφτοι, Χαλκιάδες, Λαουτάρηδες, Χαντάρουρα, Μπράχοι, Καλπαζάνοι, Ζάπαρι, Φιτισίρα, Φιλιπίτζι κ.α. [1, 20, 21, 3, 8]. χάραξαν τα νέα ετήσια δρομολόγια βάση της προσφοράς εργασίας (μάζεμα μπαμπακιού, ντομάτας, ελιάς, φρούτων κλπ.), εγκαταστάθηκαν σε ντενεκεδομαχαλάδες στις παρυφές των πόλεων –πυρήνες κατοπινών συνοικιών (λ.χ. η Αγία Βαρβάρα των Αθηνών), ή γέμισαν ολόκληρα χωριά (Εξαμίλια Κορινθίας, Κάτω Αχαΐα, Σοφάδες). Επίσης νέα επαγγέλματα, όπως αυτό του πωλητή αγροτικών προϊόντων με Ι.Χ. φορτηγό, του κασετοπειρατή, του «ανάπηρου» επαίτη του μετρό, ταυτίστηκαν με τους Γύφτους.

Το υποχρεωτικό της στρατιωτικής θητείας και το δικαίωμα της πολιτογράφησης που πανηγύρισαν οι ίδιοι το '79, σημείωσε το τέλος μιας εποχής. Το ελληνικό κράτος αφού εξαφάνισε από τις επίσημες απογραφές πληθυσμού του '61, '71, '81 και τους ελάχιστους εκείνους (7.429) που τόλμησε να εμφανίσει ως Τσιγγάνους το 1951, πρόσφερε την τελική λύση: την ταυτότητα του υπήκοου. Το γύφτικο καρναβάνι έχανε πλέον το δρόμο του.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αναγνωστόπουλος Γεώργιος, *Λαογραφικά εξ Ηπείρου*, ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, Ε' (1915).
2. Ανδριώτης Ν.Π., *Εισαγωγή στην Ινδοευρωπαϊκή γλωσσολογία κατά τας παραδόσεις του καθηγητού*, Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης 1968.
3. Γιαννακόπουλος Τάκης, *Οι Γύφτοι και το δημοτικό μας τραγούδι*, Αθήνα 1981.
4. Δαλέζιος Α.Γ., *Ατσιγγανοί*, λήμμα Μ.Ε.Ε.
5. Δεληγιάννης Β.Ν., *Οι Γύφτοι της Θράκης*, Αρχείον του Θρακικού λαογραφικού και γλωσσικού θησαυρού, II (1944-1945).
6. Ε.Σ.Υ.Ε., *Αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού της 7ης Απριλίου 1951*, τομ. Β', Αθήνα 1958.
7. Ευθυμίου Αναστάσιος, *Οι Γύφτοι (Ρώμηδες) της επαρχίας Κονίτσης και η συνθηματική των γλώσσα*, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ, 3 (1954).
8. Θεοδωράκη Νίτσα, *Εμείς οι Τσιγγάνοι*, Αθήνα 1984.
9. Καλονάρος Π., *Τσιγγάνος*, λήμμα ΗΛΙΟΥ.
10. Κύρρης Κώστας, *Οι Ατσιγγανοί εν Κύπρω*, Λευκωσία 1969.
11. Μέναρδος Σίμος, *Ιστορικά παροιμιαί των Κυπρίων*, ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, 2 (1923).
12. Μπίρης Κώστας, *Οι Γύφτοι*, Αθήνα 1942.
13. Μπίρης Κώστας, *Ρωμ και Γύφτοι – Εθνογραφία και ιστορία των Τσιγγάνων*, Αθήνα 1954.
14. Πασπάτης Α.Γ., *Μελέτη περί των Ατσιγγάνων και της γλώσσης αυτών*, ΠΑΝΔΩΡΑ 8 (1857).
15. Σικαπιδής Β., *Φυλετική καταγωγή – ήθη και έθιμα των Κασιθέλων Διδυμοτείχου*, Αρχείον του Θρακικού λαογραφικού και γλωσσικού θησαυρού, 18 (1953).
16. Σικαπιδής Β., *Προσφορά στην έρευνα για την φυλετική προέλευση των Κασιθέλλων Διδυμοτείχου Θράκης*, Αρχείον του Θρακικού λαογραφικού και γλωσσικού θησαυρού, 20 (1955).
17. Σκαλιέρης Γ.Κ., *Αθίγγανοί*, λήμμα Μ.Ε.Ε.
18. Σούλης Χρ., *Τα "Ρόμκα" της Ηπείρου*, Ιωάννινα 1929.
19. Τριανταφυλλίδης Μανόλης, *Τα "Ντόρτικα" της Ευρυτανίας. Συμβολή στα Ελληνικά "Μαστόρικα"*, ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, 2 (1923).
20. Φαλτάιτς Κ., *Το πρόβλημα της καταγωγής των Τσιγγάνων*, Αθήνα 1931.
21. Φαλτάιτς Κ., *Οι Μπράχιδες Τσιγγάνοι της Θεσσαλίας απόγονοι του Απόλλωνος*, Αθήνα 1935.
22. Buck Carl Darling, *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*, The University of Chicago Press, 1949.
23. Coulson Michael, *Sanskrit an Introduction to the Classical Language*, University Press, Oxford, 1985.
24. Grellman H.M.G., *Histoire des Bohemiens*, Paris 1810.
25. Liegois Jean-Pierre, *Tsiganes*, Paris 1983.
26. Okely Judith, *The Traveller-Gypsies*, Cambridge University, 1983.
27. Paspatis Alexandre, *Etudes sur les Tchinghamianes ou Boemiens de l' Empire Ottoman*, Constantinople 1870.
28. Pott A.F., *Die Zigeuner in Europa und Asien*, 2 τομ., Halle 1844-1845.
29. Soulis George, *The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the Late Middle Ages*, Dumbarton Oaks Papers, 15 (1961), Harvard University.
30. Courrier της Ουνέσκο, *Οι Τσιγγάνοι*, τεύχος Δεκ. 1984:
 - α) Αμαντού-Μαχτάρ Εμ' Μπού, *Η μοίρα των Τσιγγάνων*.
 - β) Φρανσουά ντε Βο ντε Φολετιέ, *Όπου γης και πατρίδα τους*.
 - γ) Εστέμπαν Κόμπας Πουέντε, *Γκαντουλίγια Λοχάρ, οι περιπλανώμενοι σιδεράδες της Ινδίας*.
 - δ) Ζακλίν Σαρλμάνι, *Η απόπνιση της τσιγγάνικης συνείδησης*.
 - ε) Μίκλος Τόμκα, *Τσιγγάνοι τεχνίτες της Ευρώπης*.
 - στ) Ρόζας Ταϊκόν Ζανούς, *Ο κύκλος των παραδόσεων*.
 - ζ) Τζούλιο Σοράβια, *Η γλώσσα και το ταξίδι*.
 - η) Μίριαμ Νόβιτς, *500.000 Τσιγγάνοι θύματα της ναζιστικής θηριωδίας*.
 - θ) Νικολάι Σλιτσένκο, *Από το αντίσκηνο στη σκηνή*.
 - ι) Φέλιξ Γκράντε, *Φλαμέγκο, γέυση από αίμα στο στόμα*.
 - ια) Ατίκο Βίλας-Μπόας ντα Μότα, *Οι Τσιγγάνοι της Βραζιλίας*.